

A „Külföldi Oroszország” genezise

Kolontári Attila¹

Abstract **The Genesis of “Russia Abroad”.** The Bolshevik takeover of 1917 and the ensuing civil war forced millions of people to flee the country. The essay reviews positions and scientific debates relating to the number, destinations and most important groups of emigrants. Among those fleeing the country one may find the whole elite of former Tsarist Russia. This elite looked upon itself in emigration as the preserver and continuer of Russian statehood, culture and civilization. It established or continued to operate its own political, diplomatic, cultural and military institutions. On the one hand, this brought along old problems and basic questions of Russian modernization, and on the other hand, life in exile and the Bolshevik dictatorship at home generated new problems, to which White Russian emigration was to provide a response. However, while they were trying to determine the system of future Russia, they were faced with the consolidation of Bolshevik power, the permanency of life in emigration, therefore their role became increasingly limited to nurturing old traditions and the spirit of old Russia.

Keywords Russian emigration, Russia in exile,
Russian colonies in different countries, number of emigrants

Az 1917-es forradalmi események és az azt követő polgárháború következtében létrejött orosz emigráció több szempontból is újszerű jelenség volt a népmozgások történetében. Először fordult elő, hogy egy belső fegyveres konfliktus, egy különös kegyetlenséggel folytatott testvérharc, az abban elszenvedett vereség ekkora embertömegeket kényszerít- sen hazájuk elhagyására. A menekültáradat méreteire jellemző, hogy a világ különböző nagyvárosaiban több tízezres orosz kolóniák jöttek létre. Az oroszországi exodusnak (az örmény menekülthullámmal együtt) komoly szerepe volt abban, hogy a menekültkérdés a nemzetközi jog érdeklődésének homlokterébe került. A menekültek segítése, elhelyezése mellett ki kellett dolgozni azokat a nemzetközi jogi normákat, alapelveket, melyek mentén a problémát kezelni lehetett, ki kellett építeni és működtetni az ehhez szükséges intézményrendszert, meg kellett határozni a menekültek jogi státuszát, el kellett őket látni a szükséges dokumentumokkal. Ezen feladatok összehangolását a Népszövetség vállalta magára.

¹ Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar
Email: kolontari68attila@gmail.com

Új volt a menekültek tömegeinek előbb reménnyé, majd illúzióvá váló meggyőződése, hogy távollétük csak átmeneti, a bolsevik rendszer közeli bukásával hamarosan visszatérhetnek hazájukba. A legtöbb szakmunka csak „bőrönd-hangulatnak” („csemodannoje nasztrojenyije”) nevezi ezt a jelenséget, arra utalva, hogy különösen az 1920-as évek első felében a menekültek állandó készenlétben álltak a hazatérésre (a hasonlat szerint még ki sem csomagoltak).² Idővel az emigráción belül is keserű önirónia tárgyá lett ez a fajta hozzáállás. A „Poszlednyije novosztyi” 1931. október 27-i számában megjelent karikatúrán 2 emigráns beszélget egy párizsi kávéház teraszán: – „Meglátja, fél év múlva otthon leszünk!” – „Már 10 éve ezt mondja!” – „És még 10 éven keresztül fogom ismételtetni, mert biztos vagyok benne” – hangzott a válasz.³

A legfigyelemreméltóbb azonban kétségkívül az volt, hogy az emigránsok magukat tekintették az orosz államiság, kultúra, hagyományok igazi képviselőinek, ezek megőrzését és áthagyományozását kiemelt feladatuknak tartották. Átmentették, létrehozták és amennyire a körülmények engedték, működtették az ehhez szükséges infrastruktúrát: diplomáciai képviselőket, egyházi, oktatási, kulturális intézményeket, különböző bajtársi szövetségeket, segélyszervezeteket. Találóan fejezik ki a helyzetet a jogász, történész Borisz Emmanuilovics Nolde bárónak, a párizsi Szlavisztikai Intézet Orosz Jogi Fakultása dékánjának szavai: „Oroszországot nem egy maroknyi ember hagyta el, akik az élet által kidobott holt elvek körül csoportosultak. Elment az ország legjava, azok, akiknek kezében az ország irányítása összpontosult az élet minden területén. Ez már nem az oroszok kivándorlása, hanem Oroszország kivándorlása.”⁴ Az emigráció krónikásának nevezett Roman Boriszovics Gul szintén plasztikusan fogalmaz: „Mi nem elhagytuk Oroszországot, hanem magunkkal vittük.”⁵ Az 1920-as évek elején ezzel egy sajátos képződmény jött létre, melynek létezését kezdetben jobb híján a külvilág is hallgatólagosan tudomásul vette: a terület nélküli állam, a „Külföldi Oroszország” („Zarubeznaja Rosszija”). A „Külföldi Oroszországgal” a szovjethatalom is számolt. Nem egyszerűen menekültek tömegének tekintették a távozókat, hanem olyan szervezett erőnek, amely – szövetségben a világ burzsoáziájával – állandó fenyegetést jelent.⁶ Természetesen egy ilyen államalakulat tartós fennállása nemzetközi jogi szempontból illuzórikus volt, hiszen az állami élet olyan fontos attribútumai hiányoztak, mint az államterület, a nemzetgazdaság rendszere, de a nemzetközi reálpolitikai folyamatok sem engedték ezt meg. Ahogyan az egyes országok sorra elismerték Szovjet-Oroszországot (1922-től a Szovjetuniót), diplomáciai, kereskedelmi összeköttetést létesítettek vele, úgy szorultak ki a „Külföldi Oroszország” képviselői a nemzetközi szervezetekből, úgy épült le kapcsolatrendszere.

Az emigránsok számára azonban az „orosz külföld” („russzkoje zarubezsje”) továbbra is egy másik, a „régire emlékeztető” élet kereteit jelentette a mindennapok nélküli közepette. „Párizsban háromszáznál is több [orosz] szervezet működött, ahol

2 SZERAPINOVA, J. P.: Russzkije v Csehoszlovakii v 1921–1930-ie gg. In: V poizskah lucsesj doli. Rosszijszkaja emigracija v sztrah Centralnoj i Jugo-Vosztocnoj Jevropi. (POKIVAJLOVA, T. A.: szerk.) Moszkva, INDRIK, 2009. 190. old.

3 Szatyira i jumor russzkoj emigracii. (ALEKSZANDROV, Sz. A. et al: szerk.:) Moszkva, AIRO-XX, 1998. 33. old.

4 ANTROPOV, O. K.: Rosszijszkaja emigracija v poizskah polityicseszkoogo objegyinyenyija (1921–1939 gg.) [Asztrahany]. Asztrahanyzkij Unyiverszityet, 2008. 21. old.

5 BERJOZOVAJA, L. G.: Kultura russzkoj emigracii (1920–30ie gg.) In: Ocserki antibolsevisztszkoj emigracii 1920–1940 gg. (ALEKSZEJEVA, E. V. et al.) Moszkva, Izdatyelsztvo Ippolitova, 2002. 46. old.

6 Lenin beszéde a Komintern III. kongresszusán (Izbr. Szocs: 44. kötet, 39. old.; 42. köt. 3. old.-tól)

a taxisofőrök vagy a munkások újra ezredesekké vagy fedélzetmesterekké válhattak, a szabónőkből főiskolai hallgatók, az egyszerű hivatalnokokból pedig ismét szenátorok vagy ügyészek lettek.”⁷ Az egyes városokban lévő zárt kolóniák maguk szervezték mindennapjaikat, működtették intézményrendszerüket. Párizsban például meg lehetett születni, felnőni, tanulni, megnősülni, dolgozni, meghalni, anélkül, hogy valaki egy szót is tudott volna franciául.⁸

Az 1920-as évek elején Berlin nem csak az orosz emigráció létszámát tekintve előzte meg Párizst, de ezekben az években a német főváros a „külföldi Oroszország” legfontosabb kulturális központja volt. Az oroszok Berlin nyugati negyedeit lakták, zárt közösséget alkottak, a német és orosz társadalom között nem nagyon volt átjárás. Amikor a 8-as számú helyi járat a Nollendorfplatz-nál elhaladt, a kalauz nemes egyszerűséggel csak annyit mondott: „Rosszija!” (Oroszország). Itt kezdődött ugyanis az orosz városrész.⁹ „A két város, a német és az orosz, mint az egy edénybe öntött víz és olaj, nem keveredtek egymással.” „Az oroszok egy szót sem tudnak németül, kivéve azt, hogy *bitte*, orosz újságokat olvasnak. Ráadásul mindent gyűlölnek, ami német.” – ilyen és ehhez hasonló megállapítások olvashatók a kortársak visszaemlékezéseiben.¹⁰ A kávéházak, éttermek, színházak és kiadók mellett nemcsak orosz iskolák, de külön orosz bankhálózat is működött. Berlinnek (és Németországnak) volt még egy sajátos vonása, amely más emigráns központoktól megkülönböztette. Az 1920-as évek elején itt találkozott egymással a „két Oroszország”. A határok viszonylagos nyitottsága, a német-szovjet kapcsolatok jellege azt eredményezte, hogy nemcsak szovjet politikusok egész sora (Alekszej Rikov, Nyikolaj Buharin, Karl Radek, Georgij Csicserin stb.) fordult meg hivatalosan vagy inkognitóban, politikai szándékkal vagy gyógykezelésen Németországban, de a társutasok, vagy a formálódó szovjet kultúra prominens képviselői is gyakori vendégek voltak: Makszim Gorkij, Szergej Jeszenyin, Ilja Ehrenburg, Andrej Belij, Vlagyimir Majakovszkij és mások. Közülük többen ekkor még köztes, vagy, ahogy gyakran emlegették apolitikus pozíciót foglaltak el a „két Oroszország” küzdelmében.¹¹ Élénk eszmecsereket folytattak az emigráció tagjaival, baráti kapcsolatokat ápoltak velük, előadástjeik közönsége jórészt az emigránsok soraiból verbuválódott. Ez a kegyelmi állapot az 1920-as évek közepéig tartott, a gazdasági válság és a két világ között leereszkedő vasfüggöny söpörte el.

Az „otthoniak”, a történészek és az olvasóközönség figyelmét a „másik Oroszország” a peresztrojka idején keltette fel, a szovjet rendszer összeomlását követően az emigráció-kutatás önálló rész tudománnyá nőtte ki magát. Megnyíltak a levéltárak korábban zárt fondjai, a nagy könyvtárak külön emigráns gyűjteményeket hoztak létre. Ma már az emigráció történetét a XX. századi orosz történelem szervező részének tekintik. „Az orosz emigráció első hulláma – az orosz nemzet azon része, melyet a forradalom és a polgárháború harcosai a Haza határán túlra űztek. Küldetése az, hogy megőrizze a régi Oroszországot, annak hagyományos kultúráját, és átadja annak szellemi örökségét az új, posztszovjet Oroszországnak.”¹²

7 ALEKSZANDROV, Sz. A.: Voznyikovenyije zarubeznoj Rosszii. Moskva, AIRO XX. 2003. 47. old.

8 BERJOZOVAJA, 2002. 49. old.

9 BOCSAROVA, Z. Sz.: Rosszjiszkoje Zarubezsje 1920–1930-x gg. kak fenomen otyecsesztvennoj isztorii. Moskva, AIRO-XXI, 2011. 57. old.

10 Russzkij Berlin. (öszeáll.: SZOROKINA, V. V.) Moskva, Izdatyelsztvo Moszkovszkogo Unyiveszityeta, 2003. 6. old.

11 Lityeratura Russzkogo Zarubezsja. (SZMIRNOVA, A. I. szerk.:) Volgograd, Volgogradszkij Goszudarsztvennij Unyiverszityet, 2003. 6. old.

12 ANTROPOV, O. K.: Rosszjiszkaja emigracija v poizskah polityicseszskogo objegyinyenyija (1921–1939 gg.) [Asztrahany], Asztrahanszkij Unyiverszityet, 2008. 6. old.

Az orosz fehéremigráció létszámával, területi elhelyezkedésével kapcsolatban a rendelkezésre álló számadatok bár részleteikben eltérő képet mutatnak, az arányok, folyamatok szemléltetésére mindenképpen alkalmasak. A különbségek részben abból adódnak, hogy a menekültek összeírását és nyilvántartását különböző szervezetek végezték, a Népszövetség, a Nemzetközi Vöröskereszt megfelelő intézményei, a célszágok belügyi, idegenrendészeti hatóságai, a külföldi orosz (nem bolsevik) diplomáciai képviseletek, emigráns szervezetek stb. Másrészt ennek az embertömegnek egy jelentős része – különösen az 1920-as évek első felében – állandóan mozgásban volt, a jobb életlehetőség reményében egyik országból a másikba vándorolt, így az eltérő időpontokban történő adatfelvétel más-más számsorokat eredményezhetett.

A fentiekén túlmenően tulajdonképpen már az orosz fehéremigráció fogalmának meghatározása is felvet olyan problémákat, melyek a számadatokat befolyásolhatják. Az orosz emigrációhoz tartozónak tekintünk-e minden olyan ukrán, baskír, tatár, zsidó stb. menekültet, akik korábban cári alattvalók voltak, de az emigrációban sokszor határozottan elkülönítették magukat az oroszoktól, az orosz emigráció érdekeivel, törekvéseivel ellentétes politikát folytattak? Ezt éppen két, magyar vonatkozású példával lehet szemléletesen illusztrálni. Az 1920-as évek első felében Budapesten önálló ukrán diplomáciai képviselet működött, élén Szikevics tábornokkal, aki 1923 őszén megszervezte Szimon Petljura néhány hónapos magyarországi tartózkodását.¹³ A baskír emigráció prominens személyisége, az egykori cári hadsereg ezredese, Tagán Galimdzsán annak a turáni gondolatnak egyik meghatározó képviselője volt, amely a különböző török, tatár, uráli eredetű keleti népek lelki, szellemi, kulturális rokonságát, érdek- és sorsközösségét hirdette, és amely gondolatot a két világháború között többen alkalmasnak tekintettek mind a bolsevizmus, mind a politikai pánszlávizmus ellensúlyozására.¹⁴

Az emigrációhoz tartozónak számítsuk-e azokat az egykori első világháborús orosz hadifoglyokat, akik nem tértek vissza hazájukba? Az ő döntésüket politikai okok is motiválhatták, de sokakat személyes élethelyzetük (elhelyezkedés, nősülés, családalapítás) késztetett maradásra. Végül hova soroljuk azokat, akik a határok megváltozása következtében, lakóhelyük elhagyása nélkül, nemzeti kisebbségként kerültek az egykori cári birodalom peremterületeiről leszakadó új államokba? Ez a kérdés már nem csak statisztikai, de módszertani, megközelítésbeli problémákat is felvet. Ugyanakkor az emigrációval foglalkozó szakirodalmi kiadványok egy részében külön kategóriaként őket is felsorolják, számukat mintegy 8 millióra teszik. Igaz, ebbe többnyire beleértik a lengyelországi belorusz, ukrán lakosságot is, de van olyan munka is, amely a kárpátaljai és az Eperjes környéki ruszin kisebbséget is megemlíti.¹⁵ Összességében az emigrációval együtt körülbelül 10 milliós orosz diaszpórával számolnak a két világháború közötti időszakban.¹⁶

A téma pontos lehatárolása érdekében szükség van az orosz emigráns fogalmának legalább hozzávetőleges meghatározására. Ebbe a kategóriába sorolható mindenki, aki a vizsgált időszakban az alábbi megfontolásokból hagyta el a polgárháború színtereit, a

13 Hromada, a Magyarországi Ukrán Kulturális Egyesület lapja, 2006. március–április http://www.ukrajnci.hu/arhiv/hromada_82/tortenelem/petlura.html (A letöltés időpontja 2011. július 25.)

14 Tagán Galimdzsán magyarországi tevékenységéről lásd: SERES Attila: Tagán Galimdzsán és a bolsevikellenes baskír emigráció Magyarországon. In: Az orosz „fehérgárdista” emigráció Magyarországon. (HALÁSZ Iván: szerk.) Budapest–Esztergom, BCE Nemzetközi Migrációs és Integrációs Karközi Kutatóközpont, 2011. 91–108. old.

15 IONCEV, V. A.–LEBEGYEVA, N. M.–NAZAROV, M. V.–OKOROKOV, A. V.: Emigracija i repatriacija v Rosszii. Moszkva, 2001. 51–53. old.

16 BOCSAROVA, 2011. 57. old.

szovjet uralom alá kerülő, az alatt álló területeket: életének, testi épségének védelme, a nélkülözésektől, éhínségtől való félelem, jobb életfeltételek iránti vágy, az új rendszer értékrendjének, ideológiájának elutasítása; akit valamely fehér hadsereg tagjaként evakuáltak, vagy akit éppenséggel a szovjet hatóságok toloncoltak ki az országból.

Bizonytalansági tényező lehet az is, hogy 1918 és 1920 között a folyamat kétirányú volt. Előfordult, hogy a fehérek számára elveszett területekről külföldön keresztül tértek vissza más fehér rezsimek és részkormányok által uralt területekre. Az 1920 februárjában Murmanszk és Arhangelszk térségéből Norvégiába evakuált Északi Front parancsnoka, Jevgenyij Karlovics Miller megérkezése után néhány nappal már azt szervezte, hogyan lehetne a menekülteket brit segítséggel eljuttatni Dél-Oroszországba.¹⁷ 1920 tavaszán Vrangel felhívást bocsátott ki „minden tisztességes, hazáját szerető állampolgár számára”. Ebben felszólította őket, hogy haladéktalanul térjenek vissza a Krímbe, és lépjenek be az Orosz Hadseregbe. Elsősorban Konstantinápolyban és a balkáni országokban működtek olyan képviselők, melyeknek az volt a rendeltetése, hogy a náluk jelentkező harcképes egyéneket a Krímbe irányítsák. A lelkesedés azonban mérsékelt volt, a már külföldön lévők többsége jobbnak látta, ha ott várja meg az események végkifejletét. Az utazás, az ellátás és a felszerelés költségeit a Főparancsnokság vállalta magára. Ez Törökországban egy sajátos feketekereskedelmi hálózat kiépülését eredményezte. A „visszatérők” a kapott pénzen és eladott katonai ruházatuk árán élelmiszert vásároltak, azt a Krímbe 8-10-szeres áron eladták, a pénz egy részén igazolást vásároltak arról, hogy katonai szolgálatra alkalmatlanok, majd újfent visszatartak Konstantinápolyba.¹⁸ Miroslav Jovanovics kutatásai szerint 1920 nyarán Vrangel felhívására mintegy 4000 katona és tiszt, valamint 5000 polgári személy tért vissza a Krímbe.¹⁹

A kérdéskör kutatói között nagyjából konszenzus van abban, hogy az „orosz vihar” több hullámban 1,5–2 millió embert sodort külföldre.²⁰ A szélső értékek mindkét irányban csak kis mértékben lépik túl ezeket a kereteket. Egyes szerzők népszövetségi adatokra hivatkozva írják le 1 millió 160 ezer menekültről, vagy az Amerikai Vöröskereszt kimutatása alapján 1 millió 194 ezer főről (igaz ez utóbbi az 1920. novemberi állapotokat tükrözi, mikor a folyamat még korántsem zárult le).²¹ Egy 1924. júliusi népszövetségi adatsorban az 1 millió 304 ezres létszám szerepel.²² Ippolitov hivatkozott munkájában felső határként a 2 millió 92 ezres számot adja meg, Antonov 2–2,5 millió főről beszél, míg Szorokina 3–4 millióra teszi a külföldön élő oroszok lélekszámát.²³

Az emigráció nagy hullámai a forradalom és polgárháború, a hadszíntér eseményeinek alakulásához köthetők. Szergej Alekszandrov 6 meghatározó szakaszt különböztet meg.²⁴ Az elsőre 1919 január–márciusában került sor, azzal összefüggésben, hogy a német csapatok elhagyták Ukrajnát. A másodikat a francia csapatok távozása váltotta

17 TYEPEREVJOVA, T. P.: Porevoljucionnogo rosszijszkaja emigracija na Szevere Jevropi 1917–nacala 1920. In: Russzkij Iszod. (MIRONOVA, J. M. szerk.), Szentpétervár, Aleteia, 2004. 32. old.

18 ALEKSZANDROV, 2003. 41. old.

19 JOVANOVIĆ, M.: Russzkaja emigracija na Balkanah. 1920–1940. Moszkva, Russzkij puty, 2005. 90. old.

20 ANTROPOV, 2008. 24. old.; BOCSAROVA, 2011. 57. old.; LAKATOS Judit: Az orosz menekültek ügye a Népszövetségben. In: Történeti Tanulmányok XII. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének kiadványa. Debrecen, 2004. 207. old.

21 IPPOLITOV, Sz. Sz.: Rosszijszkaja emigracija v Jevrope: nyeszosztojavsijszja aljansz. Moszkva, Izdatyelsztvo Ippolitova, 2004. 21. old.

22 BOCSAROVA, 2011. 60–61. old.

23 IPPOLITOV, 2004. 21. old., ANTONOV, O. I.: Isztorija otyecsesztvennoj emigracii kn. 1. cs. 1. Asztrahany, 1996. 17. old. ill. Russzkij Berlin, 2003. 9. old.

24 ALEKSZANDROV, 2003. 23–24. old.

ki Dél-Oroszországból. A harmadikat 1920 februárjára datálja, mikor az angol-amerikai intervenciós alakulatokat kivonták Oroszország északi körzeteiből. A csapatkivonás egyenes következménye volt, hogy a fehérek hosszabb vagy rövidebb küzdelem során az adott térségben végleg vagy átmenetileg alulmaradtak a vörösökkel szemben.

A negyedikre a Déloroszországi Fegyveres Erők vereségét követően került sor 1920 január–márciusában Odessza illetve Novorosszijszk térségéből. Odesszából tengeri és szárazföldi úton történt az evakuálás, Várna és Szaloniki kikötőin keresztül Bulgáriába és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságba. A szárazföldön a menekülők oszlopai Románia felé vették az irányt. A román hatóságok előzetes ígérete ellenére a román hadsereg alakulatai tüzet nyitottak a sokszor fegyvertelen menekülőkre, például az odesszai kadétiskola tanulóira és tanári karára. A 13 ezer főből, akik Odesszából a román határ felé indultak, csak 1800-nak sikerült bejutnia az országba.²⁵ Katasztrófába torkollott Novorosszijszki kiűrtése is. Itt a vörösök hirtelen törték át a frontot, a városban pánik tört ki, nem állt rendelkezésre elegendő hajó a menekülők elszállítására, miközben a kikötőbe özönlöttek a visszavonuló, a Kubánból kiszorított, felbomlott, minden további parancsot megtagadó alakulatok.²⁶

Az ötödik hullámot 1920 novemberében Vrangel hadseregének evakuálása jelentette a Krím félszigetről. Méreteit tekintve ez volt a legnagyobb exodus. A kiűrtést alaposan előkészítették, a haderő részét sikerült szervezetten behajózni. A hajókat szinte az elviselhetetlenségig túlterheltek. Pl. az 1860 főre méretezett „Szaratov” gőzös több mint 7000 embert vett a fedélzetére, de volt olyan hajó is (a „Vlagyimir”), amely 12 ezer emberrel futott ki a nyílt tengerre.²⁷ A zsúfoltság enyhítésére Vrangel a szövetségesekkel egyeztetve a Fekete-tengeren tartózkodó francia, brit, amerikai, görög stb. hajók segítségét is igénybe vehette. Az 1920. november 11-től 17-ig tartó akció során 126 hajó indult az ismeretlenbe a krími kikötőkből mintegy 130–145 ezer emberrel, köztük 75 ezer katonával, a fehér hadsereg maradékával.²⁸ A 4–7 napos hajóutat követően egy az éhségtől, zsúfoltságtól, betegségek, az időjárás viszontagságaitól meggyötört, morális tartásában meggyengült embertömeg érkezett a tengerszorosok és Konstantinápoly térségébe. Több szempontból ez tűnt a legalkalmasabb területnek a Fekete-tenger medencéjében a menekültek átmeneti elhelyezésére. Törökország első világháborús vereségét követően a térség az antant hatalmak ellenőrzése alatt állt, kívül esett a Musztafa Kemal vezette török nemzeti ellenállási mozgalom hatósugarán. Másrészt innen volt a legkönnyebben megoldható a majdani továbbszállítás az európai, balkáni országok felé, vagy a Földközi-tenger partvidékének bármely pontjára. A franciákkal és angolokkal egyeztetve került sor a hadsereg egységeinek kihajózására és ideiglenes elhelyezésére. A haderő zöme, az Alekszandr Pavlovics Kutyepov gyalogsági tábornok parancsnoksága alatt álló 1. hadtest a Gallipoli félszigeten ütött tábort (létszámukat a szakirodalom 27–35 ezer főre teszi). A kubáni kozákok (mintegy 16 ezer fő) Mihail Arhipovics Fosztyikov altábornagy vezetésével Lemnosz szigetére, a doni kozákok (kb. 20 ezer fő) élükön Fjodor Fjodorovics Abramov altábornaggyal pedig Isztambultól nem messze,

25 JOVANOVIĆ, 2005. 88–89. old.

26 GYENYIKIN, A. I.: Ocserki Russzkoj szmuti. Glava 18. Evakuacija Novorosszijszka. http://militera.lib.ru/memo/russian/denikin_ai2/5_23.html

27 USAKOV, A. I.–FEDJUK, V. P.: Belij Jug. Nojabr, 1919 – nojabr, 1920. Moszkva, AIRO-XX. 1997. 83. old.

28 CVETKOV, V. Zs: Genyeral-lejtyenant baron P. N. Vrangel. In: Beloje dvizsenyje. Isztoricseszkiye portreti. (Szerk: Krucsinyin, A. Sz.), Moszkva, „Asztrel” 2005. 377–378. old.

Çatalca térségébe kerültek.²⁹ A polgári menekültek nagyobb részét (22 ezer fő) továbbírányították a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságba, mintegy 8 ezret pedig Bulgária, Görögország és Románia fogadott be.³⁰ A hadsereg további sorsát illetően komoly ellentét alakult ki Vrangel és korábbi protektorai, a franciák között. Míg előbbi megpróbálta intakt, harcképes erőként megőrizni az evakuált alakulatokat, addig a franciák pusztán menekültként kezelték őket, mielőbb szerettek volna megszabadulni ellátásuk teher-telétől és attól a kockázattól, amit egy állam nélküli, de hierarchiáját, kézfegyvereit megtartó hadsereg jelent a világ bármely pontján. 1921 márciusában Maurice Pellé tábornok, francia főbiztos kormánya utasítására közölte Vrangellel, hogy Franciaország a legrövidebb időn belül beszünteti az orosz menekültek „ingyenes” ellátását, és három alternatívát kínál nekik: 1. térjenek vissza Oroszországba, 2. Emigráljanak Brazíliába (állítólag csak Sao Paulo állam 20 ezer menekült befogadását vállalta.) 3. Menekültként helyezkedjenek el a polgári életben, találjanak olyan kenyérkereső foglalkozást, amely-lyel el tudják tartani magukat és családjukat. 1921. április 17-én jelent meg a francia kormány hivatalos közleménye arról, hogy Párizs „leveszi a kezét” Vrangel hadseregéről, mivel illúzióknak tartja a bolsevizmus elleni harcot egy, Oroszország határain kívüli haderővel.³¹ Hosszú távon ezt a patthelyzetet nem lehetett fenntartani, meg kellett szervezni a tengerszorosok térségében elhelyezett alakulatok továbbszállítását. Ezen a téren Bulgária és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság sietett Vrangel segítségére.

A hatodik hullám 1920–1922-ben pedig Kolcsak bukásával, a fehér hadseregek szi-bériai és távol-keleti vereségével áll összefüggésben. Az említett felosztás csak a nagy mozgásokat érzékelteti, a létszámában kisebb, de jelentőségükben korántsem elhanya-golható csoportokat – és ezt maga Alekszandrov is elismeri – nem tudja kezelni. Ezért jobb híján az első hullámhoz sorolja a cári rendszer azon hivatalnokait, köztük a diplo-máciai testület tagjait, akik már 1917–1918 folyamán az emigrációt választották. Amint arra Jelena Mironova rámutat, 1917. október–novemberében a pétervári burzsoázia egy része, akkor még az emigrálás szándéka nélkül, kihasználva a finn-országi határ nyitottsá-gát, átköltözött Finnországba. Sokan úgy távoztak, mintha csak „hétvégi kirándulásra” mennének, finnországi nyaralójukban, vagy ismerőseiknél kívánták átvészelni, amíg „elvonul a vihar”.³² Ugyancsak kényszermegoldásnak tűnik az utolsó fázishoz kötni azokat a tudósokat, írókat, művészeket, akiket 1921–1922 folyamán utasítottak ki az országból. 1922 őszén a szovjethatalom mintegy 150–200 korábban letartóztatott értel-miségit toloncolt külföldre: köztük Nyikolaj Bergyajev, Nyikolaj Losszkij filozófusokat, Lev Karszavin filozófus-történészt, Pirityim Szorokin szociológust, tovább gazdagítva ezzel az emigráció szellemi potenciálját.³³

Más kutatók nem annyira hullámokra, mint inkább irányokra osztják a menekültá-radatot. Miroszlav Jovanovics három fő menekülési útvonalat különböztet meg: észak-nyugati, déli (délnyugati) illetve keleti irányokat.³⁴ Az északnyugati irány Finnországot, a balti államokat, Lengyelországot, Németországot jelentette. Oroszország déli részéből

29 USAKOV–FEDJUK, 1997. 93. old.

30 AVGYEJEV, V. A.–KRASZNOV, V. G.: Izgnanyije i vozvrascenyije. Iz isztorii evakuacii Russzkoj armii genyerala P. N. Vrangelja v nojabrje 1920 g. iz Kríma i vozvrascenyija esasztyi ee na rogyinu. In: Russzkij iszhod. Szentpétervár, „Aletea” 2004. 252. old. ill. KARPOV, N. D.: Krim - Gallipoli - Balkani. Moszkva, „Russzkij puty”, 2002. 29. old.

31 KARPOV, 2002. 52–53. ill. 71. old.

32 Russzkij Iszhod. (MIRONOVA, J. M. szerk.), Szentpétervár, Aletea, 2004. 6. old.

33 BERJOZOVAJA, 2002. 43–44. old.

34 JOVANOVIĆ, M.: Obzor pereselenyija russzkih bezsencev na Balkani. In: Russzkij Iszhod. (MIRONOVA, J. M. szerk.), Szentpétervár, Aletea, 2004. 165. old.

pedig a Fekete-tengeren, vagy szárazföldön, Románián keresztül vezetett az út a balkáni államok felé. Keleten mindenekelőtt Kína és Mandzsúria volt a célpont, de néhány ezren eljutottak Japánba, sőt Ausztráliába is.³⁵ Kína és Mandzsúria nagyvárosokban több tízezres orosz kolóniák jöttek létre. A Kelet-Kínai Vasútvonal mentén fekvő Harbin már korábban jelentős orosz központ volt, a vasút építéséhez és működtetéséhez szükséges személyzetnek és családtagjaiknak adott otthont, Sanghaiban 19 ezer fő talált menedéket.³⁶

Oleg Antropov egy összetettebb rendszerrel kísérletezik, amikor különbontja a polgári és katonai emigrációt, előbbi esetben négy, utóbbi kapcsán három irányról beszél. A négy irányt úgy kapja meg, hogy a Jovanovics-féle rendszerben szereplő északnyugati irányt kettébontja, külön egységként kezeli a Finnországba, Norvégiába, Svédországba evakuált orosz katonai alakulatokat. A polgári emigráció esetében pedig három országcsoporthoz ad meg elsődleges célállomásként.³⁷ A rendszer hátránya, hogy az emigráció polgári és katonai típusát sokszor nem lehet elkülöníteni egymástól, különösen, amikor egy hajóra zsúfolják össze a két csoporthoz tartozó menekülőket, mint például a Krím félsziget kiürítése esetén.

Van létjogosultsága annak a megközelítésnek is, amely elsődleges és másodlagos célállomásokról beszél. Elsődleges célállomások értelemszerűen a szovjet állammal határos országok voltak, melyek egy része éppen a cári birodalom kötelékéből szakadt ki. Egyrészt ezeket lehetett legelőször elérni, másrészt innen tűnt legegyszerűbbnek a visszatérés. Mivel ennek remélt időpontja egyre inkább kitolódott, a menekültek fokozatosan olyan területek felé áramlottak, ahol hosszabb időre lehetett berendezkedni. A menekültek további migrációjában nem elhanyagolható szerepet játszott az a körülmény, hogy egy adott országban hogy viszonyultak hozzájuk. Éppen a határ menti, úgynevezett „limitroph államokban” tekintettek rájuk olyan tényezőként, amely biztonságukat, frissen szerzett függetlenségüket veszélyezteti. Ezen államokban az emigránsok mellett jelentős létszámú orosz nemzeti kisebbség élt. Bár a jogalkotás különbséget tett a két kategória között, (utóbbiak többnyire, ha nem is könnyen, de megkapták az állampolgárságot, míg az előbbieket csak hosszabb-rövidebb időre szóló tartózkodási engedélyhez juthattak), maguk az oroszok nyelvi, kulturális, vallási értelemben egy egységes közösség, az orosz nemzet részeinek tartották magukat.

Finnország 1920 márciusában lezárta az addig nyitott határt, mivel – állítása szerint – több menekültet már nem tudott befogadni. Innentől kezdve a határt csak érvényes vízummal lehetett átlépni. 1921-ben már mintegy 20 ezer orosz tartózkodott az országban. Általában adminisztratív eszközökkel nem gátolták őket intézményrendszerük kiépítésében és működtetésében, legyen szó akár iskolákról, akár az 1919 januárjában Viborgban létrehozott Orosz Nemzeti Tanácsról, élén Anton Vlagyimirovics Kartasevvel, az Ideiglenes Kormány volt vallásügyi miniszterével. Ugyanakkor értésére adták az emigránsoknak, hogy mindenfajta anyagi és erkölcsi támogatás előfeltétele a finn függetlenség elismerése.³⁸ A finn kormány igyekezett az országban lévő emigránsok számát

35 Az orosz emigránsok létszáma Japánban 1924-be 3500, 1928-ban 2356 fő volt, Ausztráliában számuk 1921 és 1938 között 4138-ról 4900-ra nőtt. BOCSAROVA, 2011. 61. old. illetve RUDNYICKIJ, A. Ju.: *Drugaja zszny i bereg dalnyij...* Russzkije v avsztralszkoj isztorii. Moszkva, 1991. 137. old.

36 BOCSAROVA, 2011. 78–80. old.

37 ANTROPOV, 2008. 21–23. old. A három országcsoporthoz az Antropov-féle felosztásban: 1. Törökország, Bulgária, SZHSZ Királyság; 2. Lengyelország, Csehszlovákia, balti államok; 3. Kína, Mandzsúria.

38 TYEPEREVLJOVA, 2004. 12–13. old. A menekültek többsége, még ha ezt nyíltan nem is hangoztatta, a Finn Nagyfejedelemséget továbbra is az Orosz Birodalom részének tekintette.

csökkenteni. Ezt a célt szolgálták a Svédországgal és Norvégiával folytatott tárgyalások, melyek azonban csak részsikert hoztak, hiszen a szomszédok által átvett mintegy 250 fő érdemben nem jelentett változást. 1936-ra azonban az orosz menekültek létszáma körülbelül 7–8000-re csökkent.³⁹

Lengyelország esetében az orosz diaszpóra kialakulása sokkal összetettebb folyamat volt. Az 1921-es rigai békében rögzített határvonallal jelentős keleti szláv, ortodox kisebbség került a lengyel állam keretein belülre. Szimonova ebből az oroszok számát (ukránok és beloruszok nélkül) több mint 1 millióra teszi.⁴⁰ Az emigráció létszáma terén is nagy eltérésekkel, egymásnak ellentmondó adatokkal találkozunk a szakirodalomban. Lengyel kimutatások szerint 1918 és 1922 között 600–800 ezer orosz menekült érkezett az országba.⁴¹ Ezt a számot a történészek többsége túlzottnak tartja, még akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy Lengyelország nem csak célállomás, de egyúttal tranzitország is volt. Minden bizonnyal közelebb áll a valósághoz az a megállapítás, mely szerint 1920 végére az orosz emigránsok létszáma elérte a 150 ezer főt.⁴² Az emigráció alapvetően a következő csoportokból verbuválódott. Jelentős hányadot tettek ki belőle a katonák: részben volt első világháborús hadifoglyok, akik valamilyen oknál fogva (politikai, családi stb.) nem kívántak hazatérni, részben a Bredov-csoport vagy Bulak-Balahovics csapatainak maradványai, Nyikolaj Nyikolajevics Jugyenyics tábornok 1920 januárjában, Észtsországban felszámolt Északnyugati Hadseregének Lengyelorszáig eljutott tisztjei, katonái.⁴³ Sajátos, átmeneti kategóriát képeztek azok a vöröskatonák, akik az 1920-as lengyel-szovjet háború során estek fogságba. Számukat a szakirodalom 145 és 206 ezer közé teszi.⁴⁴ Az internált, táborokba zárt vöröskatonák állandó utánpótlási bázist jelentettek a lengyel területen szerveződő fehér alakulatoknak. Ezek létrehozását a lengyel vezérkar addig támogatta, amíg a szovjetekkel zajlott a fegyveres konfliktus. Így került sor a 3. hadsereg felállítására, melynek élére Pjotr Vrangel Borisz Szergejevics Permikin altábornagyot nevezte ki. A hadsereg, amelynek a lengyel-szovjet front jobbszárnyán kellett volna tevékenykednie, hogy előrenyomulás esetén egyesülhessen a krími haderővel, nem tudta feladatát teljesíteni. A fegyverszünet, valamint a rigai előzetes béketárgyalások 1920 októberében véget vetettek a harci cselekményeknek.⁴⁵ Permikin

39 LAKATOS, 2004. 208. old.

40 SZIMONOVA, T. M.: Russzkaja emigracija v Polse v 1920–30-e gg. XX. v. Nyekotorije aszpekti problemi szohranyenija nacionalnoj identyicsnosztyi. In: V poiskzah lucsesj doli. Rosszizszkaja emigracija v sztranaah Centralnoj i Jugo-Vosztočnoj Jevropi. (POKIVAJLOVA, T. A.: szerk.) Moszkva, INDRIK, 2009. 208. old.

41 LAKATOS, 2004. 208. old.

42 SZIMONOVA, T. M.: Rosszizszkaja gyiaszpóra v Polse v 1920–1924 gg. In: Nacionalnije gyiaszpóri v Rosszii i za rubezsom v XIX–XX. vv. Moszkva, 2001. 170. old.

43 Bredov-csoport: Nyikolaj Emilevics Bredov altábornagy a Déloroszsországi Fegyveres Erők Ukrajnában tevékenykedő alakulatainak parancsnoka volt, visszavonuló egységeivel 1920 elején lengyel területre lépett, ahol őt és alárendeltjeit internálták. 1920 augusztusában Románián keresztül kb. 700 fővel eljutott a Krímbe Vrangelhez.

A paraszti származású Sztanyiszlav Nyikogyimovics Bulak-Balahovics katonai képzettség nélkül jutott a vezérőrnagy rendfokozatig; 1918 februárjában belépett a Vörös Hadseregbe, majd partizánrezredével novemberben áttért a fehérekhez. Nevéhez kilengések, rablás, fosztogatás, pogromok egész sora kapcsolódik (pl. Pszkov kifosztása, a lakosság terrorban tartása). Feljebbvalói parancsait rendre megtagadta. 1920 őszén behatolt Belorussziába, osztagait a Vörös Hadsereg november folyamán szétverte, ő maga Lengyelországban élt emigrációban.

44 MATVEJEV, G. F.: O csiszlennosztyi plennih krasznoarmejev v o vremja polszko-szovjetszkoi vojni 1919–1920 godov. Voproszi Isztorii, 2001/9. 124. old. MIKULINA, I. V.: Tak szkolko zse szovjetszkih vojennoplennih pogiblo v Polse v 1919–1921. Novaja i novejsaja isztorija, 1995/3. sz. 64–66. old.

45 GRISANYIN, P. I.–JERMAKOV, V. P.: P. N. Vrangel i Polska: szlozsosztyi i protyvorecsija

megkísérelte ugyan az áttörést Vrangelhez, de alakulatait a Vörös Hadsereg visszazorította Lengyelországba, ahol lefegyverezték és internálták őket.

A háborút követően a lengyel hatóságok represszív és adminisztratív eszközökkel kísérelték meg az emigráció létszámának csökkentését. Az internálótáborokat egészen 1924-ig fenntartották, lakóikat gyakorlatilag hadifogolyként őrizték.⁴⁶ 1922-ben rendeletet adtak ki, amely megtiltotta, hogy az emigránsok a határtól számított 160 km-es övezetben letelepedjenek. A későbbiek során a korlátozást úgy módosították, hogy a korábbi internáltaknak szabad mozgást biztosítottak az ország területén, kivéve 7, határ menti vajdaságot, mint pl. a vilnoít, volhíniait, ternopolit, lvovit. 1927-től egyedi engedély alapján ezekbe is lehetővé tették a beutazást, ennek megszerzése azonban komoly nehézségekbe ütközött. A fenti gyakorlat mellett a hatóságok gyakran éltek a kiutasítás eszközével is. Ennek hátterében állhatott valami vélt vagy valós politikai motívum: nagyorosz monarchizmus, németbarátság vagy éppen bolsevik propaganda. De előfordult, hogy a kiutasítási rendelet egész kategóriákat érintett. 1922 decemberében például mindazokat kiutasították az ország területéről, akik 1920. október 12-e, a rigai fegyverszüneti megállapodás aláírása után illegálisan lépték át a határt. Ez elsősorban azokat érintette, akik az 1920-21-es éhínség elől menekültek lengyel területre.⁴⁷ Mindezen intézkedések hozzájárultak ahhoz, hogy az emigránsok száma 1930-ra 80–90 ezerre csökkenjen.⁴⁸ A lengyelországihoz sokban hasonló volt a helyzet Romániában és a balti államokban.

A térség kis országai közül Csehszlovákiában és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságban (Jugoszláviában) volt a legkedvezőbb az emigránsok helyzete. A pánszláv tradíciók, történelmi hagyományok, Oroszország első világháborús kiállása a térség szláv országai és népei mellett, a nyelvi rokonság, a szerbek esetében a pravoszláv vallás mind olyan tényezők voltak, melyek elősegítették az emigránsok befogadásához szükséges politikai légkör kialakulását, és a menekültek nyelvi, kulturális beilleszkedését. Bár ezzel kapcsolatban éppen a kérdéskört kutató Szerapionova hívja fel a figyelmet egy csapdahelyzetre. A hasonló hangzású és alakú szavak, melyek látszólag könnyűvé tették a cseh vagy a szlovák nyelv megértését, nem ösztönözték, inkább hátráltatták e nyelvek elsajátítását. „A közös szláv gyökerek, a sok hasonló szó ahhoz a hibás következtetéshez vezetett, hogy elég pusztán a hangsúlyt megváltoztatni és a cseh nyelvből orosz lesz (vagy fordítva).”⁴⁹

A politikai hatalom csúcsán mindkét országban a befolyásos támogatói akadtak az emigránsoknak. A Szerb-Horvát-Szlovén Királyságban maga az uralkodó, I. Sándor, akinek dinasztiáját családi, házassági kötelékek fűzték a Romanovokhoz, és aki maga is Oroszországban nevelkedett, a cári birodalom legelittebb katonai oktatási intézményében, a Pazseszkij Korpuszban. Sándor neveltetése, szocializációja alapvetően meghatározta az orosz emigrációhoz való viszonyát.⁵⁰ Csehszlovákiában az államfő, Tomáš Masaryk mellett elsősorban Karel Kramář, a Nemzeti Demokrata Párt vezetője (1918–

vzajmootnosenyij. In: Krim, Vrangel, 1920 god. (ISZHAKOV, Sz. M. összeáll.) Moszkva, Izdatyelsztvo „SZPM”, 2006. 122–123. old.

46 BOCSAROVA, 2011. 66–67. old.

47 BOCSAROVA, 2011. 138–144. old.

48 LAKATOS, 2004. 208. old.

49 SZERAPIONOVA, 2009. 191. old.

50 JOVANOVIĆ, 2005. 32–33. old. Pazseszkij Korpusz – Hadapródiskola. Az intézmény közvetlenül az uralkodó alárendeltségébe tartozott, célja a birodalom irányításához szükséges katonai (és részben polgári) elit kinevelése. Az iskolába csak a rangtáblázat 1–3. osztályába tartozók gyerekei és unokái nyerhettek felvételt.

1919-ben miniszterelnök), pártolta aktívan a menekültek befogadását és támogatását.⁵¹ Kramář nevéhez fűződik az úgynevezett „Orosz Akció” („Russzkaja akcija”) elindítása, amelynek során jelentős állami pénzeket fordítottak az emigránsok megsegítésére, mindenekelőtt oktatási intézményrendszerük kiépítésére, továbbtanulásuk támogatására. A cseh politikusokat döntően két szempont vezérelte. A szláv elemet kívánták erősíteni az új, vegyes nemzetiségi összetételű államban, ebben építhettek a Csehszlovákiában megtelepedett tudósok, akadémikusok szellemi potenciáljára. Másodsorban a jövő (a bolsevikok utáni) orosz állam leendő elitjének nevelésében, kiképzésében kívántak szerepet játszani, úgy gondolták, a későbbiekben az így kiépített kapcsolati tőkét jól lehet majd kamatoztatni. Szerapionova Prágát egyenesen a „Külföldi Oroszország” Oxfordjának nevezi.⁵² A Comenius Pedagógiai Főiskola a jövő Oroszországa számára képzett tanítókat, a Prágai Orosz Jogi Fakultás a leendő orosz jogászokat bocsátotta ki falai közül, programja megegyezett a forradalom előtti orosz egyetemi jogászképzés programjával. 1923-ban került sor az Orosz Népi Egyetem (Russzkij Narodnij Unyiverzityet) ünnepélyes megnyitójára. Az egyetem az emigráció szükségletekhez igazodva a tudományok szigorúan vett akadémiai művelésén túl ismeretterjesztő feladatokat is ellátott. Élére a Moszkvai Egyetem korábbi rektora, M. M. Novikov került. Az intézmények tanári gárdája a moszkvai, pétervári, kijevi, harkovi stb. egyetemek professzori karából rekrutálódott. Néhány név a teljesség igénye nélkül: Georgij Vlagyimirovics Bernadszkij, Alekszandr Alekszandrovics Kizevetter történészek, Szergej Nyikolajevics Bulgakov közgazdász, filozófus, David Davidovics Grimm, jogtudós, a római jog nemzetközileg elismert szakértője.⁵³ De a csehszlovák oktatási intézmények is nyitva álltak az oroszok előtt, az orosz iskolák által kiállított bizonyítványokat pedig országszerte elfogadták.

1923-ban kezdte meg működését Prágában az Orosz Külföldi Történeti Levéltár (Russzkij Zagranycsnij Isztoricsecszkij Arhiv). Az intézménynek kiemelkedő szerepe volt az emigráció szellemi örökségének ápolásában, a forradalmak, a polgárháború és a „Külföldi Oroszország” történetével kapcsolatos dokumentumok összegyűjtésében. A levéltár kiterjedt gyűjtőhálózattal rendelkezett, az 1930-as években a világ 44 országában volt képvisellete, az emigráció számos prominens személyisége bízta a levéltárra iratanyagát, családi levéltárát, levelezését vagy éppen visszaemlékezéseinek kéziratát. 1945-ben az egész kollekció a szovjetek kezébe került, és Moszkvába szállították.⁵⁴ Hasonló funkciót töltött be az emigráció történetében az 1933-ban létrehozott prágai Orosz Kultúrtörténeti Múzeum is, mint ahogy 1945 utáni sorsa is ugyanaz volt, mint a levéltárnak.

Prága és tágabb értelemben Csehszlovákia tehát az orosz emigráció kiemelkedően fontos szellemi, tudományos, kulturális központja volt. Az 1920-as évek elején az országban egy viszonylag nagy létszámú, mintegy 50 ezer fős emigráns közösség alakult ki.

51 ANTROPOV, 2008. 45. old. Kramář kiállása az orosz emigránsok mellett nem volt véletlen. Felesége egy orosz kereskedő lánya volt, Nagyvezsda Nyikolajevna Hludova. Kramář pedig a neoszlávizmus oroszbarát irányzatának képviselőjeként 1914 májusában közzétett egy tervezetet, melynek központi eleme egy orosz hegemonián alapuló Szláv Birodalom létrehozása volt. GULYÁS László–TÓTH István: Karel Kramář Közép-Európa terve (1914). In: Regio 2004/4. sz. 99–111. old.

52 SZERAPIONOVA, 2009. 193. old.

53 ANTROPOV, 2008. 46. old.

54 Putyevogyityel. 4. kötet, Fondi Goszudarsztvennogo Arhiva Rosszjjszknoj Fegyercii po isztorii belogo dvizsenyija i emigracii. (MIRONYENKO, Sz. V. szerk.), Moszkva, GARF, 2004. VII. old. ill. SZIGYELNYIKOV, V.–DAVIDOVA, N.: Arhiv o kotorom dolgo molcsali. Moszkovszkije novosztij, 1990. ápr. 15.

Ez a szám azonban az 1920–1930-as évek fordulóján drasztikusan apadni kezdett, az 1930-as évek végére 15 ezer főre csökkent.⁵⁵

Jugoszláviában elsősorban a katonai emigráció dominált. Bulgária mellett ez az állam fogadta be legnagyobb részben a Krímből evakuált Vrangel-hadsereg maradványait.⁵⁶ Itt a befogadáshoz szükséges politikai akarat nem hiányzott, Nikola Pašić miniszterelnök egy 1922. januári parlamenti beszédében egyenesen úgy fogalmazott, hogy Oroszország a haláltól mentette meg Szerbiát.⁵⁷ Ezt igyekezett meghálálni a belgrádi kormányzat, amikor próbált segítséget nyújtani a menekülteknek. A szűk keresztmetszetet a dolog anyagi vetülete jelentette. Végül 1921 szeptemberére a finanszírozás kérdésében is sikerült az álláspontokat közelíteni egymáshoz. A szerb-horvát-szlovén kormány 500 menekült esetében anyagi fedezetként hajlandó volt megelégedni személyenként havi 300 dínárral, illetve az összeg egy évi garantálásával.⁵⁸ A délszláv állam vállalta azt is, hogy a menekültek foglalkoztatását nem egyéneenként, hanem kötelékben biztosítja, ami nagymértékben elősegítette a szervezeti keretek fenntartását. Belgrád 5000 főt kész volt átvenni a hadseregbe, elsősorban a határőrséghez és a vámhatósághoz, 7000 embert pedig köz- és vasútépítési munkálatokon alkalmazott. Miroslav Jovanović adatai szerint 1921. szeptember 1-én Vrangel hadseregének 4500 katonája került szerződéses alapon a szerb határőrséghez, köztük az 1. hadtest lovashadosztályának két dandárja és a doni kozákok egy lovasdandárja (utóbbit a magyar határra vezényelték.)⁵⁹ A katonák szolgálatteljesítés közben szerb uniformist hordtak, szerződésüket évente megújították, és mindegyikük letette a hűségesküt a szerb királyra.⁶⁰ A Vrangel-haderő egységeinek átszállítása a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság területére szakaszosan zajlott, ahogy az egyes kontingensek fogadásáról sikerült megállapodni a szerb kormánnyal. A folyamat még 1921 júniusában – tehát a tárgyalások eredményes befejezése előtt – megkezdődött és 1921 novemberében fejeződött be.⁶¹ A haderő stábját Karlócán (Szremszki Karlovci) helyezték el. 1922 februárjában Vrangel is áttette székhelyét Bulgáriából az SZHSZ királyságba.

A különböző országokban tartósan vagy átmenetileg letelepedett orosz kolóniákat diplomáciai képviselők, politikai pártok, egyházi, tudományos intézmények hálózata kapcsolta össze. Az emigráns politikusok külföldön viszonylag gyorsan újjászervezték korábbi pártjaikat, felújították tevékenységüket (sajtóorgánumokat indítottak, kongresszusokat szerveztek), igyekeztek alkalmazkodni az új körülményekhez. A „Külföldi Oroszország” politikai térképe sok vonatkozásban leképezte a forradalom előtti cári Oroszország pártstruktúráját: jobbról balra a szélsőséges monarchistáktól a kadetokon át a mensevikekig, illetve eszerekig húzódtott a politikai erőter. Alapvetően három kérdés foglalkoztatta őket. Kit, és milyen mértékben terhel a felelősség az oroszországi

55 BOCSAROVA, 2011. 77. old.

56 Az evakuálás részleteiről magyarul lásd. KOLONTÁRI Attila: A Krím félsziget kiürítése. Az oroszországi exodus utolsó nagy hulláma. In: Nemzetek és birodalmak. Diószegi István 80 éves. (Szerk.: Háda Béla–Ligeti Dávid–Majoros István–Maruzsa Zoltán–Merényi Krisztina) ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest, 2010. 329-350. old.

57 MIRONOVA, J. M.: Diplomatyicseskaja podgyerzszka formirovanijija kolonyii russzkijih bezsencev a Korolevsztve szerbov, horvatov i szlovencev (1917–1922). In: Russzkij iszhod, Szankt-Petyerburg, 2004. 237. old.

58 MIRONOVA, Russzkij iszhod, 2004. 230. old.

59 JOVANOVIĆ, Russzkij iszhod, 2004. 185. old.

60 KARPOV, 2002. 122. old.

61 A folyamat lezárulása után 1923 májusában még egy 1300 fős csoport érkezett az SZHSZ állam területére az utolsó gallipoli menekültekkel. (JOVANOVIĆ, Russzkij iszhod, 2004. 184. old.)

politikai földcsuszamlásért? Miként viszonyuljon az emigráció a bolsevikokhoz, a Szovjetunióhoz? Végül milyennek kell(ene) lennie egy eljövendő, a bolsevikoktól megszabadított Oroszországnak? A jobboldaliak, monarchisták a baloldalt, köztük nem csak az eszereket és a mensevikeket, de a kadet párt egy részét is azzal vádolták, hogy a monarchia bukását hozó februári forradalomban való aktív szerepvállalásukkal a bolsevikok útját egyengették a hatalomhoz. A másik tábor a szélsőséges monarchisták konzervativizmusát, reakciós politikáját bírálta, amellyel – állításuk szerint – megakadályozták a demokratikus átalakulást Oroszországban. A második kérdésre szintén két válaszlehetőség adódott, egy izolacionista és egy evolucionista. Az izolacionisták szerint a helyes magatartás a Szovjetunió elszigetelése a nemzetközi életben, végső soron pedig csak egy katonai intervenció vezethet a bolsevik hatalom bukásához. Az evolucionisták elutasították a külső beavatkozás ötletét, szerintük az állandósult politikai, társadalmi krízishelyzet előbb-utóbb rákényszeríti a bolsevikokat doktriner elveik feladására.⁶² A jövőt illetően az „előre meghatározók”, legyen szó akár monarchistákról, akár köztársaságpártiakról, már az emigrációban pontosan rögzíteni kívánták, milyen legyen a posztszovjet Oroszország államformája, politikai berendezkedése. Általában ők voltak „harcosabbak”, a kompromisszumra képtelenebbek. A másik tábor, az „előre nem meghatározók” úgy vélték, hogy az orosz hontól kényszerűen elszakadt emigrációnak nincs joga az orosz nép nevében nyilatkozni, a fenti kérdéseket csak a bolsevizmus bukása után lehet megoldani, az „otthoni” és a „külföldi” Oroszország egyesítését követően. Ebből kiindulva az „előre nem meghatározók” egy össz-emigrációs központ létrehozásának szükségességét hangsúlyozták, amelyben a különböző politikai erők ellentéteiket félretéve egységes bolsevik-ellenes frontot alkotnának.⁶³ Ezeknek a vitáknak azonban az egyre szilárdabbnak tűnő bolsevik hatalom árnyékában mindössze akadémikus jelentőségük volt. A második világháborút követően, mikor a Szovjetunió hatalmas véráldozattal kivívott szuperhatalmi státusza megingathatatlanak látszott, az emigráció politikai tevékenysége végképp elhalt. Ami a még működő organizációknak megmaradt, az a karitatív, segélyező funkció illetve a tovatűnő múlt örökségének és emlékeinek ápolása.

62 ANTROPOV, 2008. 61–62. old.

63 ANTROPOV, 2008. 62–64. old.